

IZAN ADITZAREN IRAGANALDIKO ADIZKIAK

Arruntenak oneek dira gaur : *nintzan*, *intzan*, *zan*, *giñan*, *ziñan*, *ziran*. Sorreran, *intzan* singularra zan edozeinentzat eta *ziñan* plurala. Orrela erabilten doguz aldaketa zarrak aztertzeke.

Lengoa esaten genduan oraiñaldiko sorrerakoak *neur izan*, *eur izan*, *geur izan*, *zeur izan*, *beur izan* zirala, itz bigaz osaturik. Geroago, aldaketak egiten jardun ziraneko une baten, *naiza*, *aiza*, *daiza*, *gaitza*, *zaitza*, *ditza* izatera eldu zirala, bakoitza itz bakarragaz, alkarrerri lotu ziralako. Orrela, *ni-(l)en-izan* > *nintzan* sortzeke, adibidez, ezin zan ezelan be *naiza* itz bakarrera eldu ta gero, tartean *(l)en* ‘antes’ sartu. Orregatik, *naiza*, itz bakarra egin baiño lenago sortu bear izan zan itz biko *neu(r) - izan*-en tartean *(l)en* ipiñirik > *neu(r) -(l)en-izan* eta amendik *nintzan* aldaketa etorri al izan zedin. Orren arauera, orduan, *neu(r) -(l)en-izan* > *nintzan*, *eu(r) -(l)en-izan* > *intzan*, *geu(r) -(l)en-izan* > *gintzan*, (bizkaieran), *zeu(r) -(l)en-izan* > *zintzan*, (bizkaieran). Euskalki onetan legez, *gintzan* eta *zintzan*-ek bizirik dirae Zaraitzun, *gintzen*, *zintzen*, Erronkariko euskalkian eta *gintzen* Naparroako Erasun-en. Irugarren pertsonetako adizkiak, beti lez, aldaketa bereziak izan dituez eta geroago aztertuko dituguz.

Or sartzen dogun *(l)en* ‘antes’ orreri buruz, esan dagigun I.M.Echaide-k idatzi ebala chinatar aditzak be antzera moldatzen dirala gaur bertan be, *len*, *gero*, etab. erabilliz. Campion-ek esaten eban izkuntza asko dagozala oraiñaldiko aditzari, *biar*, *atzo*, *len*, *gero*, etab. geituz konpontzen diranak. J. Oregi-k be, idatzi eban *n-en-tor*-en ikusten dan *-en-* ori erderako ‘antes’ zala. Jaun onek, gañera, esaten eban, geroaldiko *ke* be *gero* ‘después’ itzetik datorrela. Orregatik izan leiteke, aditz erroa baiño *ge*-roago ipintzea *-ke* geroaldiko marka eta aditz erroa baiño *len*-ago *(l)en* iraganaren marka, onela :

<i>neu(r)</i>	<i>iza(n)</i>	> <i>naiza-</i>	‘yo soy’
<i>neu(r)</i>	<i>iza(n)</i>	<i>ge(ro)</i>	> <i>naiza-ke</i> ‘yo seré’
<i>neu(r) (l)en</i>	<i>izan</i>	> <i>ni-n-tzan</i>	‘yo era’

Nintza-n-en amaierako *-n* ori *iza-n* aditzaren *-n* berbera da ta asierako une baten iru kasuetan erabiliko zan ez eukalako esangura berezirik. Gero, nasketarik ez izatearren edo, orainalditik kendu eben eta iraganaldian gelditu zan au berau geiago indarturik. Diñogun, bide batez, *-n* orrek beste jokaera berezi bat be egiten dabela datibodun adizkietan, adibidez : *nintza-n* + *(k)o(neri)* ‘yo era a él’ adizki konposatu barriaren amaierara jauzi egiñez : *nintza* - *(k)o* - *n*. Orrelako zeozer gertatzen da *onela-n*, *orrela-n*, adberbiokaz, *one-n-la* ta *orre-n-la* zarragoetatik datozelako.

Azkenengo artikuluan esan genduan gipuzkerako adizki datibodunak *ga-iza-izkio* ta *za-itza-izkio* ezin etorri leitekezala gaurko *gara* ta *zara-tik* eta bai *ga-itza* ta *za-itza* sorrerakoetatik. Gipuzkerako oraiñaldian *-za-* ta *-tza-* erroekaz agertzen diran datibodun adizkiak, bizkaieran onako aldaketak izan dituez : *-txa-*, *-ja-*, *-xa-*, *-ia-*, *-dxa-*, erroak, adibidez, *ga-txa-koz*, *ga-ja-koz*, *ga-ia-koz*, etab. eta

aditz-jokoaren kasu askotan ikusiko dituguz aldaketa oneek

Era berean, iraganaldiko Gip. *gin-tza-izkion*, Biz. *gin-txa-kozan*, Sul. *gin-tze-ion*, BNor. *gin-tza-zkon*, etab., eta Gip. *zin-tza-ion*, Biz. *zin-txa-kozan*, Sul. *zin-tze-ion*, BNor. *zin-tza-zkon*, etab., bakar-bakarrrik etorri leitekez sorrerako *gin-tza-n* eta *zin-tza-n*-etik eta ezelan be ez gaurko *gi-ña-n* eta *zi-ña-n* barriagoetatik. *-Tza-* erroa aldatzea erraza da ze *onen-tza-ko* orrela ba da batzuen *-tza-ko*, *onen-da-ko* biur-tu da besten *-da-ko*. (kasu geiago dagoz)

Bestalde, idazle asko izan dira *-za-* edo *-tza-* erro zarraren aldekoak. Geze, Vinson, Bonaparte, Echaide, Azkue, Trombeti, Arotçarena, etab. Mikoleta bizkaitarrak, 1653-n urtean, ipinten eban *gin-tza-tekean*. Urte lapurditarrek, 1712-n urtean, *gin-tza-karkete*, *gin-da-karkete*, *gi-ña-karkete*, iru aldaketa ezbardin batera. Añibarrok, *gi-ñi-an* baiña *gin-tza-n* be bai. Bonapartek esan eban *-za/tza-* erroak *-da-* egiten dabela BNoc. *hin-tza-kon* eta BNor. *hin-da-kon*. Baita be, alkarregaz bizi dira BNor. *nin-tza-kon* eta *hin-da-kon*.

Edozelan be, Mitxelenak eta J.A. Lakarrak esaten eben *ginan*, *ginen* idazki zarragoetan agertzen zirala bizkaierako *gintzazan* baiño ta orregatik azkanengo au barriagoa zala. Argudio ustela ta arriskutsua da ori. Erri zeiak zelan esaten eban sorrerako sasoi areetan ? 1596-ko Refranes y Sentencias, 406 zenb., ipinten dau *bagenduco bagin-ç-aquique* ‘si tuviésemos sabríamos’. Mitxelenak aldatu gura eban esanez *bagin-e-aquique* izan bear ebala, naiz eta *-ç-* ori garbi irakurtzen dan idazkian. Ez egoan iñor bere alde. Arritzekoa, oin be, bizkaieran bizirik dirauen adizki jatorrak baztarteza.

Irugarren pertsonetako adizkiak bereziagoak dira, beti lez, aldaketa larregi ta arrigarriak egiten dituezelako bere itxura jatorra galduz. Kasu onetan, *zan*, singularrak, *izan*-en erroa gorde dau bakarrik eta sujetoaren marka osorik galdu. *Z-iran*, pluralak, ostera, *izan*-en erroa aldatu dau *iran* aditzarena balitz lez, oraiñaldian *d-ira*-gaz gertatzen dan lez. Asierako *z-i-* ori ez litzake izan bear irugarren pertsonaren marka jatorra, *b-* edo beregandik datorren *d-* diralako.

Oin be, adizki eratorriak erakutsiko deusku, *zan* eta *ziran*, gaur baño osoagoak zirala sasoi baten, adibidez : *zi-za-ion*, *zi-tza-kon*, sing., *zi-tza-zkion*, *zi-tza-zkon*, plu., Biz. *li-tza-ke* ta *li-tza-kez*, *li-tza-tekian* eta *li-tza-tekezan*. Gip. bal-itz eta bal-ira baiña Biz. bal-itz eta bal-itza-z, etab. Zerrenda luzea dago, baiña ipiñitakoekaz naikoa da argi ikusteko *z-ira-n*-en aurretik *z-itza-n* izan zala eta singularreko *za-n*-ek zeozer baeukala sujetoaren markatzat. Urrengoan aleginduko gara probatzen *baldin bada* esakeratik atara leikela zelakoak izan ziran iraganaldiko irugarren personen adizki zarrak.